Vikipeedia

Tower

See artikkel ootab keeletoimetamist.
Kui oskad, siis palun aita artiklit keeleliselt parandada (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Tower&action=edit). (Kuidas ja millal see märkus eemaldada?)

Artikkel vajab vormindamist vastavalt Vikipeedia vormistusreeglitele.
(Miks see märkus siin on?) (Kuidas ja millal see märkus eemaldada?)

Londoni Tower

Toweri plaan

30 St Mary Axe'ist avanev vaade Londoni Towerile

Tower (inglise keeles *The Tower*, *The Tower of London* 'Londoni Tower', *Her Mayesty's Royal Palace and Fortress*; 'Tema Majesteedi kuninglik palee ja kindlus') on ajalooline loss Inglismaal Londoni südalinnas Tower Hamletsi linnaosas. Tower asub Thamesi põhjakaldal. Teda eraldab Londoni südalinnast Tower Hill. Loss ehitati aastal 1066 normanni vallutuse käigus. White Toweri ('valge torn'), mille järgi kogu loss on nimetatud, ehitas 1078. aastal William Vallutaja. See oli põlatud uue valitseva eliidi poolse rõhumise sümbol. Lossi kasutati vanglana vähemalt alates aastast 1100 (Ranulf Flambrard) kuni aastani 1952 (Kray kaksikud),[1] kuigi see polnud lossi peamine otstarve. Oma algusajast peale oli see suursugune palee kuninglik residents. Tower on tervikuna hoonete kompleks, mida ümbritseb kaks kontsentrilist ringkaitsemüüri ja vallikraav. Seda on korduvalt laiendatud, peamiselt kuningate Richard I, Henry III ja Edward I valitsusajal 12. ja 13. sajandil. 13. sajandist pärit üldplaan on hoolimata hilisemast ehitustööst jäänud samaks.

Londoni Toweril on silmapaistev roll Inglismaa ajaloos. Seda piirati mitu korda ümber ja selle oma võimuses hoidmine on olnud olulise tähtsusega riigi üle kontrolli kindlustamiseks. Towerit on kasutatud mitmel otstarbel: see on olnud relvaladu, varakamber, loomaaed, kuninglik mündivermimiskoda, avalik arhiiv ja Suurbritannia kroonijuveelide kodu. 14. sajandi algusest kuni Charles II valitsusajani juhiti Towerist Westminster Abbeysse uue monarhi kroonimisel rongkäike. Monarhi puudumisel juhtis lossielu Toweri konstaabel. See oli keskajal mõjukas ja vastutusrikas ametikoht. 15. sajandi lõpus oli loss väikeste printside vangla. Tudorite valitsusajal kasutati lossi kuningliku residentsina vähem ning hoolimata katsetest selle kindlust tugevdada ja parandada, olid lossi kaitsemehhanismid liiga arengust maas, et suurtükiväega toime tulla.

Lossi vanglana kasutamise kõrgperiood oli 16. ja 17. sajandil, kui paljud isikud, kes olid langenud ebasoosingusse (näiteks Elizabeth I enne kuningannaks saamist), istusid Toweris vangis. Selline kasutus on inglise keelde toonud ka väljendi "Towerisse saadetud" ehk vangi saadetud. Hoolimata selle püsivast mainest kui piinamise ja surma paik, mida levitasid 16. sajandi usupropagandistid ja 19. sajandi kirjanikud, hukati Toweris enne 20. sajandi maailmasõdu vaid seitse inimest. Hukkamisi viidi tavaliselt täide kurikuulsal lossist põhjas asuval Tower Hillil

– 112 hukkamist 400 aasta jooksul. 19. sajandi lõpu poole kolisid sealt välja mitmed asutused, näiteks kuninglik mündivermimiskoda ja mitu hoonet jäi tühjaks. Anthony Salvin ja John Taylor haarasid kinni võimalusest taastada Tower sellisel kujul, nagu see arvati olevat olnud keskajal, ja lasksid mitu uusaegset hoonet lammutada. Esimeses ja Teises maailmasõjas kasutati Towerit jälle vanglana ja seal hukati 12 meest spionaaži eest. Pärast Teist maailmasõda parandati välkrünnaku tekitatud kahjud ja loss avati uuesti avalikkusele. Praegu on Londoni Tower üks riigi populaarseimaid turismimagneteid. Selle eest kannab hoolt heategevusettevõte Historic Royal Palaces ('ajaloolised kuninglikud paleed') ja see kuulub UNESCO maailmapärandi hulka.

Sisukord

Üldplaan

Londoni Tower oli oma tugevaimate kaitsetega suunatud saksi-Londoni poole, mis oli arheoloogi Alan Vince'i[2] arvates taotluslik. See domineeris visuaalselt ümbritseval alal ja paistis Thamesi[3] jõel liiklejatele silma. Loss koosneb kolmest põhiliselt kaitsemüürist. Sisemises kaitsemüüris asub White Tower, mis ehitati lossi varaseimas faasis. Järgmine kaitsemüür ümbritseb kõige seesmist põhja, ida ja lääne poolt ning see ehitati kuningas Richard Lõvisüdame valitsemisajal (1189–1199). Kõige välimine müür ümbritseb ehitist täielikult, selle lasi ehitada kuningas Edward I. Pärast seda, kui William Vallutaja Londoni Toweri ehitada laskis, laiendati seda mitmes etapis Siiski on lossi üldine plaan pärast Edwardi-aegset rekonstrueerimist aastal 1285 jäänud samaks. Lossi all on 4,9 ha maad ja lisaks veel 2,4 ha ümbritsevat ala, mida kasutati sõjaväelisel otstarbel[4]. Ümbritsev ala eraldati esmakordselt lossile 13. sajandil Henry III käsul[5]. Hoolimata tuntud

müüdist ei olnud Londoni Toweril kunagi püsivat piinakambrit, kuigi Valge torni keldris hoiti piinapinki[6]. Thamesi kaldale ehitati Edward I valitsusajal Wharfi torn. Loss laiendati oma praegustesse mõõtmetesse Richard II valitsusajal (1377–1399)[7].

Valge torn

St Johni kabel, Londoni Tower

Valge torn on kaitsetorn. Kaitsetorn olid tihti keskaegse ehitise tugevaim osa, kus vajadusel olid ka sobivad elamistingimused kuningale või õukonnaliikmele. Sõjaajaloolane Allen Brown: "Suur torn (Valge torn) oli ka tänu oma tugevusele majesteetlik ning kõrgklassi majutuspaik, donjon (kaitsetorn) *par excellence*."[8] Valget torni kui ühte suurimat kaitsetorni kristlikus maailmas[8] on kirjeldatud kui "kõige terviklikumat 11. sajandi paleed Euroopas".[9]

Valge torn Londoni Toweris

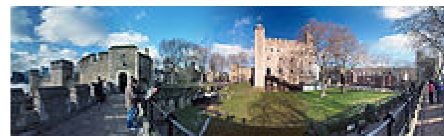
Valge torni põhjapindala ilma väljaulatuvate nurgatornideta on 36 × 32 meetrit (118 × 105 jalga) ja kõrgus lõuna kaitsemüüridel 27 m (90 jalga). Algselt oli ehitis kolmekorruseline (keldrikorruse, esimese ja teise korrusega). Normannide kaitsetornid olid tavaliselt maapinnast kõrgemal, antud juhul lõunaküljel ja sinna pääses puittrepist, mida oli võimalik rünnaku korral üles tõmmata. Ilmselt lisati torni lõunaküljele eeshoone Henry II valitsusajal (1154–1189) tagamaks lisakaitset sissepääsule, kuid see pole säilinud. Iga korrus jagunes kolmeks ruumiks: suurim läänes, väiksem kirdes ja vahepealne koridor sissepääsust ülemiste korrusteni.[5] Kuna hoone eesmärk oli olla nii mugav elukoht kui ka kindlus, ehitati seintesse välikäimlad ja neli kaminat[9].

Peamine ehitusmaterjal oli Kenti katusekiltkivi, aga kasutati ka kohalikku argilliiti. Prantsusmaalt toodi sisse Caeni paekivi, et valmistada tornipealistise elemente, kuid nendest materjalidest on vähe alles, kuna need asendati 17. ja 18. sajandil Portlandi lubjakiviga. Enamus torni aknaid suurendati 18. sajandil ja nõnda on torni lõunapoolses seinas säilinud vaid kaks algset, ent restaureeritud akent[10]. Torn ehitati künkale ja seetõttu asub keldri põhjakülg osaliselt maapinnast allpool[11]. Tavaliselt kasutati taolistel ehitistel kõige alumist korrust laona. Ühes ruumis asus isegi kaev. Kuigi üldplaan on alates selle ehitamisajast samaks jäänud, on sisustus peamiselt pärit 18. sajandist, kui põrand tehti madalamaks ja puidust võlvid asendati tellisega[11]. Kelder on valgustatud läbi väikeste avade.[12].

Sissepääsukorrus oli arvatavasti mõeldud Toweri konstaablile, Toweri leitnandile ja teistele tähtsatele ametnikele. Lõunapoolne sissekäik pandi 17. sajandil kinni ja avati alles 1973. aastal. Ülemisele korrusele saamiseks pidi läbima väikese sissepääsuga ühendatud ruumi. Krüpti põhjaseinas on nišš. Geoffrey Parnell, Toweri ajaloomuuseumi järelevaataja kuninglikus relvistus: "Akendeta vorm ja piiratud sissepääs viitavad sellele, et see loodi kui kindlus, et kaitsta kuninglikke aardeid ja tähtsaid dokumente."[11] Ülemisel korrusel läänes asus suur saal ja idas elamisruum; algselt oli mõlemast võimalik pääseda katusele Neid ümbritses seina sisse ehitatud rõdu. Ülakorrusel asus ka St Johni kabel kagus. Kõige ülemine korrus lisati 15. sajandil koos praeguse katusega.[13]

Kabeli praegune tühi ja ehtimata väljanägemine on meeldetuletus sellest, milline see võis välja näha normannide ajal. 13. sajandil, Henry III valitsemisajal, kaunistati kabel kuldseks värvitud ristide ja aknavitraažidega, mis kujutasid Püha Kolmainsust ja neitsi Maarjat.[14]

Sisemine kaitsemüür

Panoraamvõte Londoni Towerist

Sisemine kaitsemüür võtab enda alla terve White Towerist lõuna poole jääva ala, ulatades kunagise Thamesi jõe servani. Nagu teiste losside puhul (11. sajandi Hen Domen), oli ka see kaitsemüür arvatavasti täidetud lossi vundamendile rajatud puitmajadega. Täpset kuninglike majutuskohtade laienemise aega Valgest tornist sisemisse kaitsemüüri pole teada, kuid on teada, et see oli 1170. aastateks juba toimunud. Öömajad renoveeriti ja viimistleti 1220. ja 1230. aastatel, millega need muudeti võrreldavaks teiste luksuslike residentsidega, näiteks Windsori lossiga. Wakefieldi ja Lanthorni torne, mis paiknesid jõe ääres sisemise kaitsemüüri nurkades, hakati ehitama umbes 1220. aastal. Tõenäoliselt oli tegu kuninganna ja kuninga eramajadega. Varaseimad andmed sellest, kuidas kuningakodasid kaunistati, pärinevad Henry III valitsusajast: kuninganna magamistuba lubjati, seintele maaliti lilled ja kaunistati kiviimitatsiooniga. Suur saal paiknes sisemüüri põhjaosas kahe torni vahel.[15] See oli küll natuke väiksem, kuid sarnane Henry III Winchesteri lossi[16] suure saaliga. Wakefieldi linnuse lähedal asus tagauks, mis oli salajane sissepääs kuninga ruumidesse. Sisemine kaitsemüür oli algselt ümbritsetud kaitsekraaviga, mis täideti 1220. aastatel. Umbes sel ajal ehitati müüri sisse köök.[17] 1666. ja 1676. aasta vahel muudeti sisemist kaitsemüüri ja paleehooned kõrvaldati.[18] Valget torni ümbritsev maa-ala tehti lagedaks, et iga läheneja peaks ületama lageda maa. Juveelide maja lammutati ja kroonijuveelid viidi Martini torni.[19]

Sisehoov

Londoni Toweri sisehoov

Sisehoov loodi Richard Lõvisüdame valitsusajal, siis kui sisemise kaitsemüüri lääneossa kaevati vallikraav, kahekordistades tõhusalt linnuse suurust.[20] Henry III lõi kaitsemüüri ida- ja põhjaseinad ning kaitsemüüri mõõtmed on tänini samad. Enamik Henry töödest on säilinud, kuid vaid kaks tema rajatud torni on täielikult uuesti üles ehitatud.[21] Wakefieldi ja Lathorni tornide vahel paiknev sisemüüri osa täidab ka sisehoovi kaitsva müüri rolli.[22] Sisehoovi pääses ilmselt läbi läänemüüris asuva väravavahimajakese, mis oli praeguse Beauchampi torni koha peal. Sisehoovi ümbritseva müüri lasi taasehitada Edward I.[23] 13. sajandi Beauchampi torn märgib esimest Suurbritannia ulatuslikku telliskivi kui ehitusmaterjali kasutuselevõttu pärast roomlaste lahkumist 5. sajandil.[24] Beauchampi torn on üks kolmeteistkümnest tornist müüril. Edelast vastupäeva vaadates on need: Bell, Beauchamp, Devereux, Flint, Bowyer, Brick, Martin, Constable, Broad Arrow, Salt, Lanthorn, Wakefield ja Verine torn. Tornid võimaldasid potentsiaalset vaenlast küljelt tulistada ja samas pakkusid nad majutust. Belli torn oli kellatorniks, kust rünnaku korral oli võimalik häiret anda. Kuninglikul vibumeistril, kes vastutas pikkvibude, vibupüsside, katapultide, käsirelvade ja muude piiramiseks mõeldud relvade eest, oli Bowyeri tornis oma töökoda. Lanthorni torni tipus olev trepitorni kasutati märgutule andmiseks öösel Toweri läheduses liiklejatele.[25]

Henry laienemise tulemusena liideti lossiga St Peter ad Vincula, normannide kabelikirik, mis oli varem asunud väljaspool Towerit. Henry lisas kabelisse klaasaknad ning istekohad parterisse enda ja kuninganna jaoks. See ehitati uuesti üles Edward I poolt rohkem kui 300[26] naela eest ja uuesti Henry VIII poolt 1519. aastal – praeguse hoone välimus pärineb just sellest ajast, kuigi kirikukabelit remonditi 19. sajandil.[27] Kohe pärast seda ehitati Wakefieldi tornist lääne poole Verine torn samal ajal sisehoovi kardinmüüriga. See võimaldas vesiväravana ligipääsu lossi Thamesi jõelt. Tegu oli lihtsa ehitisega, mida kaitsesid värav ja langevõre.[28] Verine torn sai oma nime 16. sajandil, kuna arvati, et tegu oli väikeste printside[29] mõrvamise paigaga. Aastatel 1339–1341 ehitati Belli ja Salti[30] tornide vahele kardinseina väravavahimajake. Tudorite ajastutel ehitati sisehoovi rida hooneid laskemoona hoiustamiseks. Lossihooneid uuendati Stuartite ajastul peamiselt

laskemoona nõukogu ennustuste alusel. 1663. aastal kulutati rohkem kui 4000 naela uue laohoone (nüüd tuntud kui relvaladu New Armouries)[31] sisehoovi ehitamiseks. Valgest tornist põhjas[32] asuva suure laohoone (Grand Storehouse) ehitus algas 1688. aastal, samas kohas, kus asusid Tudorite ajal ehitatud lagunenud laohooned.[33] 1841. aastal põles see tulekahjus maha. Selle asemele ehitati Waterloo kasarmud, mis on seal tänapäevani[34] ja koduks kroonijuveelidele.

</ref>

Välimine kaitsemüür

Panoraamvõte Toweri välimisest müürist koos sisehooviga. Keskel on Legge's Mount

Edward I Toweri laiendamise ajal loodi kolmas müür, kuna kitsas tara ümbritses lossi täielikult. Samal ajal ehitati lossi loodenurka Legge's Mounti nimeline bastion.[35] Brass Mounti nimeline bastion kirdenurgas ehitati hiljem. Idaseina 15-meetriste (49 jalga) vahedega ehitatud kolm ristkülikukujulist torni lammutati 1843. aastal. Kuigi bastione seostatakse tihti Tudorite ajastuga, puuduvad selle toetuseks tõendid. Arheoloogide hinnangul pärineb Legge's Mount Edwardi ajastust[35]. Legge's Mounti lõunaküljel asuvad suletud keskaegsed kindlusemüürid on ainsad Londoni Toweris säilinud omasugused (ülejäänud on Victoria ajal välja vahetatud)[36]. Väljapoole lossi uusi piire kaevati uus 50-meetrine (160 jalga) vallikraav.[37] Londoni Toweri vana peasissekäik oli pime ja ebaotstarbekas, mistõttu loodi edela välisseina nurka uus sissepääs. Kompleks sai Lõvitorni nime. Seda sellepärast, et alates vähemalt 1330. aastatest[38] asus seal kuninglik loomaaed, mis koosnes seespoolsest ja väljaspoolsest väravavahimajast ja valvetõkkest. Lõvitorn ei ole säilinud.[39] Edward pikendas Londoni Toweri lõunakülge alale, mis oli enne Thamesi jõe poolt üle ujutatud. Sellesse seina ehitas ta aastatel 1275–1279 St Thomase torni, hilisema nimega Reeturite värav, mis asendas endise vesiväravana toiminud Verise torni. See ehitis on Inglismaal ainulaadne, mujal on sellega kõige sarnasem olnud nüüdseks lammutatud vesivärav Louvre'is Pariisis. Sadamakaisse tehti noolepilud juhuks, kui keegi lossi jõelt ründas. Sissepääsu juures oli ka langevõre.[39] Teisel korrusel asusid luksuslikud eluasemed.[40] Edward tõi Towerisse ka kuningliku mündivermimiskoja. Selle täpne asukoht on teadmata, kuigi tõenäoliselt asus see kas Lõvitornis[41] või sisehoovis. 1560. aastaks asus mündivermimiskoda sisehoovis Salti torni[42] juures sisemisest müürist väljaspool. 1348. ja 1355. aasta vahel ehitati teine vesivärav, Cradle Tower St Thomase tornist itta kuninga isiklikuks tarbeks.[30]

Otstarve ja varajane ajalugu

Hastingsi lahingus 14. oktoobril 1066 võidukas Normandia hertsog, William Vallutaja, veetis ülejäänud aasta pärast seda kindlustades oma valdusi ja tugevdades võtmepositsioone. Sel ajal lõi ta mitmeid losse, kuid Londonini jõudis ringiga.[43][44] Alles siis, kui ta oli jõudnud Canterburyni, pööras ta otsa ümber ja suundus Inglismaa suurima linna poole. Kuna kindlustatud sild Londonisse oli saksi vägede käes, otsustas ta enne Lõuna-Inglismaal teekonna jätkamist laastata Southwarki.[45] Järjestikused normannide võidud teel lõikasid ära linna kaubateed. 1066. aasta detsembris andsid Londoni juhid isoleeritute ja kartlikena Londoni ilma vastupanuta üle.[46][47]. Aastatel 1066–1087 lasi William ehitada 36 lossi, kuigi Domesday raamatus olevad allikad viitavad sellele, et tema alluvad lasid ehitada veelgi rohkem.[44][48] Uus valitsev eliit võttis ette feodaalse Euroopa kõige ulatuslikuma ja losside ehitamisele keskendunud programmi.[49] Tegu oli mitmeotstarbeliste hoonetega: kindlused (mida kasutati õppustel), juhtimiskeskused ja residentsid.[50]

William käskis linnal enne enda tulekut valmistuda võidupidustusteks ja rajas sinna lossi. Tol ajal oli London Inglismaa suurim linn.[43] Westminster Abbey ja Westminsteri palee rajamine Edward Usutunnistaja valitsusajal (1042–1066) olid Londoni kui juhtimiskeskuse sümbolid. Kuna tegu oli lisaks veel ka jõuka sadamalinnaga, oli normannidele selle üle võimu saamine väga oluline.[47] Kaks teist Londoni lossi – Baynard ja Montfichet – rajati samal ajal.[51] Hiljem Londoni Toweri nime saanud kindlus ehitati Rooma linnamüüridest edelasse, kasutades neid, kui eeltöödeldud kaitsemüüre. Lisaks pakkus lõuna poolt kaitset Thamesi jõgi.[43] Lossi varasemas faasis võisid seda ümbritseda kraav ja puidust kaitsetara. Ilmselt oli lossis ka majutuspaik Williamile.[52] Enamik varaseid normannide losse ehitati puidust, kuid 11. sajandi lõpuks oli mõne ehitise, sealhulgas Londoni Toweri, materjalina kasutusel kivi.[51] Valge torni ehitus, mis on tervele lossi andnud tema nime Tower[53], algas ilmselt 1078. aastal, kuid täpne kuupäev ei ole teada. William pani selle ehituse eest vastutama Gundulfi, Rochesteri piiskopi, kuid ilmselt lõpetati ehitustegevus alles pärast Williami surma 1087. aastal.[53] Valge torn on Inglismaa vanim kivitorn ja oli lossi tugevaim osa. See sisaldas ka luksuslikku majutustuba kuninga jaoks.[54] Ilmselt lõpetati selle ehitus hiljemalt 1100. aastal, kui piiskop Ranulf Flambard sinna vangi pandi.[55][56] Inglased ei sallinud Flambardi, kuna ta nõudis kõrgeid makse. Lisaks sellele, et ta oli Toweri esimene vang, oli ta ka esimene Towerist põgeneja. Ta kasutas selleks veinivaadiga sisse smugeldatud köit. Vangis hoiti teda luksuses ja ta võis omada teenreid, kuid 2. veebruaril 1101 korraldas ta oma vangistajatele banketi. Pärast seda, kui ta oli oma külalised purju jootnud, laskus ta eraldatud toast salaja köiega Towerist alla. Põgenemine tuli niisuguse üllatusena, et üks tolleaegseid kroonikuid süüdistas piiskoppi nõiduse kasutamises.[57]

Londoni Toweri valge torn on pärit 11. sajandi lõpust

Anglosaksi kroonikates on kirjas, et 1097. aastal lasi kuningas William II Londoni Toweri ümber müüri ehitada. Tõenäoliselt ehitati see kivist ning see asendas puidust tara, mis ümbritses lossi kaarjalt põhjast ning läänest Rooma müüri ning Thamesi jõe vahelt.[58] Normannide vallutusretk Londonisse ei avaldunud mitte ainult läbi uue valitseva klassi, vaid ka linna struktuuris. Maa konfiskeeriti ja jagati normannide vahel, kes majanduslikel põhjustel tõid endaga kaasa tuhandeid juute.[59] Juudid saabusid kuningakoja otsese kaitse all, mille tulemusena asusid juudi kogukonnad tihti losside läheduses.[60] Juudid kasutasid Towerit põgenemispaigana, kui neid ähvardas juudivastane vägivald.[59]

1135. aastal jättis Henry I surm Inglismaa troonipärijata. Kuigi kuningas oli veennud oma kõige võimsamaid paruneid keisrinna Matildale truudust vanduma, saabus Prantsusmaalt kõigest paar päeva pärast Henry surma Blois Stephen, et troon endale võtta. Londoni tähtsust näitab see, kui kiiresti ta linna kindlustas. Loss, mida polnud ammu kuningliku residentsina kasutatud, jäeti tavaliselt konstaabli, tollel ajal Geoffrey de Mandeville'i kätte. Kuna Towerit peeti vallutamatuks kindluseks strateegiliselt olulises kohas, peeti selle omamist väga oluliseks. Mandeville kasutas seda ära müües oma truuduse Matildale pärast seda, kui Stephen 1141. aastal Lincolni lahingus kinni võeti. Pärast seda, kui Matilda toetus kahanes, müüs ta oma lojaalsuse Stephenile tagasi. Tänu tema rollile Toweri konstaablina sai Mandeville kõige rikkamaks ja mõjukamaks meheks kogu Inglismaal.[61] Stephen lasi ta vahistada pärast seda, kui ta Matildaga salajasi läbirääkimisi pidades sama trikki kasutada üritas, ning sundis teda loovutama kontrolli oma losside üle ning asendas ta ühe oma kõige lojaalsema toetajaga. Kuni selle ajani oli see ametikoht olnud päritav ning mida algselt pidas Geoffrey de Mandevillle (William Vallutaja sõber ja Geoffrey, kellega Matilda ja Stephen jagelesid, esivanem). Vastutus sellel ametikohal oli selline, et pärast seda jäi see monarhi määratud isiku kätte. Tavaliselt anti see positsioon kellegi väga olulise isiku kätte, kes muude kohustuste pärast ei pruukinud alati lossis viibida. Kuigi konstaabel vastutas endiselt lossi püsimise ning selle garnisoni eest, oli tal juba algusaegadest abiks talle alluv Toweri leitnant.[61] Konstaablitel olid lisaks linnaga seotud kodanikukohustused. Tavaliselt juhtisid nad linna,

vastutasid maksude kogumise eest, viisid täide seadusi ning tagasid korra. 1191. aastal loodud Londoni linnapea ametikoht võttis konstaablilt suure osa võimust linna üle ning vahetevahel tuli ette nende kahevahelisi hõõrumisi.[62]

Laienemine

Loss säilitas alates 1100. aastal rajamisest oma algse kuju kuni Richard Lõvisüdame valitsusajani (1189–1199).[63] William Longchampi, Richardi justiitsministri käsul laiendati lossi ning ta seisis Inglismaa eesotsas, samal ajal kui kuningas oli ristisõjas. Rulldokumentides on dokumenteeritud, et vahemikus 3. detsembrist 1189 kuni 11. novembrini 1190 kulutati Toweris natuke rohkem kui 2881 Inglise naela,[64] hinnanguliselt 7000 naela kulutati Richardi Inglismaa lossi ehitusele.[65] Tolleaegne kroonik Howdeni Roger väitis, et Longchamp lasi ümber lossi kaevata vallikraavi ning püüdis seda edutult täita Thamesi veega.[66] Longchamp oli ka Toweri konstaabel ning võttis enda peale selle laienemise valmistumaks sõjaks Richardi noorema venna prints Johniga, kes saabus Richardi äraolekul Inglismaale, et võimu endale haarata. Kuna Tower oli Longchampi peamine kindlus, tugevdas ta seda nii palju kui võimalik. Uusi kaitsemehhanisme testiti esimest korda oktoobris 1191, kui Tower esimest korda ajaloos ümber piirati. Longchamp alistus Johnile juba kolme päeva pärast, kuna leidis, et alistumisest oli rohkem kasu kui piiramise pikendamisest.[67]

Tower Thamesi jõe kaldal, lõunapool asub Tower Bridge. Välismüürid ehitati 13. sajandil

John sai 1199. aastal Richardi troonipärijaks, kuid tema valitsus osutus mitmete tema parunite seas ebapopulaarseks, kes vastuseks tema vastu tegutsesid. Aastal 1214, kui kuningas viibis Windsori lossis, juhtis Robert Fitzwalter oma armee Londonisse ning piiras Toweri ümber. Kuigi Toweris oli liiga vähe väeüksusi, pidas see vastu ning piiramine lõpetati pärast seda, kui John allkirjastas Magna Carta.[68] Kuningas taganes oma lubadustest uuenduste osas, mis viis Esimese parunite sõjani. Isegi pärast Magna Carta allkirjastamist säilitas Fitzwalter oma kontrolli Londoni üle. Sõja ajal ühines Toweri garnison parunitega. John kukutati troonilt aastal 1216 ning parunid pakkusid Inglismaa trooni prints Louisele, Prantsusmaa kuninga vanimale pojale. Siiski, pärast Johni surma oktoobris 1216 hakkasid paljud toetama tema vanima poja prints Henry trooniletulekut. Sõda jätkus Louist ja Henryt toetavate poolte vahel, kusjuures Fitzwalter toetas Louist. Tal oli endiselt kontroll Londoni ning Toweri üle, mis mõlemad pidasid vastu seni, kuni oli selge, et Henry toetajad olid ülekaalus.[68]

13. sajandil laiendasid kuningad Henry III (1216–1272) ja Edward I (1272–1307) lossi, peaasjalikult luues selle sellisel kujul, nagu see praegu on.[69] Henryl puudus side oma parunitega ning ühised arusaamatused viisid rahutusteni ja pahameeleni tema valitsemise suhtes. Selle tulemusena oli tema jaoks oluline kindlustada, et Londoni Tower oleks heidutav kaitserajatis. Samas soovis Henry muuta lossi mugavaks elupaigaks.[70] Aastatel 1216–1227 kulutati Londoni Towerile ligi 10 000 naela. Sel perioodil maksis juba töö Windsori lossis rohkem (15 000 naela). Enamik tööd tehti sisehoovi luksuslike hoonete kallal.[71] 1240. aastal sai alguse Valge torni lupjamise traditsioon – sellest tuleneb ka torni nimi.[72]

Mudel Towerist näitamaks, kuidas see pärast Edward I aegseid ehitustöid välja nägi

Umbes 1238. aastal algas lossi laiendamine ida, põhja ja loode suunas. Töö, mis vahel katkes rahvarahutuste pärast, kestis läbi Henry III valitsusaja Edward I valitsusajani. Uued ülesehitised hõlmasid uut tornidega üle puistatud välisäärt, samas kui lääne, põhja ja ida poole, kus müüri jõgi ei kaitsnud, kaevati kaitsekraav.

Idapikendus viis lossi vanadest Rooma piiridest, mida tähistas lossi kaitsemehhanismidesse ühendatud linnamüür, välja.[72] Tower oli londonlaste jaoks vihatud surve sümbol ja Henry ehitusprogramm oli ebapopulaarne. Niisiis, kui 1240. aastal väravavahimajake kokku varises, tähistasid kohalikud tagasilööki.[73] Laienemine põhjustas kohalikul tasandil lõhede tekkimist ning Püha Katariina haiglale ja Püha Kolmainsuse mungakloostri ülemale maksti kompensatsiooniks £166.[74]

Henry III pidas Londoni Toweris õukonna vastuvõtte ning kahel juhul toimus seal ka parlamendi tegevus (1236 ja 1216), kui ta tundis, et parunid olid muutunud ohtlikult kontrollimatuteks. 1258. aastal sundisid Simon de Montforti juhitud rahulolematud parunid kuningat nõustuma uuendustega, kaasaarvatud regulaarsete parlamendiistungite pidamisega. Tingimuste hulka kuulus ka Londoni Towerist loobumine. Henry III pani võimu kaotamist pahaks ning taotles paavstilt luba oma vande murdmiseks. 1261. aastal toimetas Henry ennast palgasõdurite abiga Towerisse. Samal ajal kui läbirääkimised parunitega jätkusid, seadis kuningas ennast lossis sisse, kuigi ükski armee ei ähvardanud seda võtta. Kahe poole vahel sõlmiti vaherahu tingimusega, et kuningas annab uuesti kontrolli Toweri üle ära. Henry sai Eveshami lahingus silmapaistva võidu, mis võimaldas tal taastada kontrolli riigi ja Londoni Toweri üle. Kardinal Ottobuon tuli Inglismaale, et kogudusest välja heita kõik, kes veel mässumeelsed olid. See oli äärmiselt ebapopulaarne ja olukord muutus veelgi teravamaks, kui kardinal sai Toweri hooldusõigused. Aprillis 1267 marssis Londoni Gilbert de Clare, Hetrfordi 6. krahv, piiras lossi ümber ja kuulutas, et Toweri järelevaatamine "ei ole amet, mida saaks usaldada välismaalase, veel vähem vaimuliku kätte".[75] Hoolimata suurest armeest ning kuulipildujatest, ei õnnestunud Gilbert de Clare'il lossi vallutada. Krahv taganes, lastes kuningal taastada kontrolli pealinna üle ning ülejäänud Henry valitsusaja oli Toweris rahuperiood.[76]

Kuigi Edward I viibis harva Londonis, võttis ta ette kuluka Toweri ümber kujundamise projekti, mis aastatel 1275–1285 maksis 21 000 naela – rohkem kui pool rahast, mis kulus lossile kogu Henry III valitsusajal. Edward I oli kogenud losside ehitaja ning kasutas oma kogemusi ümberpiiramistest ristisõdades tuues lossihoonele uuendusi.[77] Tema Walesi lossi ehitusprojekt ennustas noolepilude ulatuslikku kasutuselevõttu lossiseintes üle kogu Euroopa, tulenedes Ida mõjutustest. Londoni Toweris lasi Edward Henry III kaevatud vallikraavi kinni kaevata ning ehitas mööda selle vana asukohta uue müüri. Läänepoolne Henry III müür ehitati uuesti üles, vana väravavahimajakest hakkas asendama Beauchampi torn. Loodi uus sissepääs täiustatud kaitsemehhanismidega, sealhulgas kahe väravavahimajakese ja lossimüürikindlustustega. Püüdes muuta lossi majanduslikult sõltumatuks, lisas Edward I ka kaks vesiveskit.[78] 1278. aastal pandi Londoni Towerisse 600 juuti süüdistusega müntidelt tükikeste välja lõikamises.[59] 1276. aastal Edwardi valitsusajal algas juutide tagakiusamine, mis jõudis haripunkti aastal 1290, kui Edward sundis juute väljasaatmise ediktiga riigist lahkuma.[79]

Hiliskeskaeg

Edward II valitsusajal (1307–1327) ei toimunud Londoni Toweris eriti midagi.[80] See-eest, rajati sel ajal monarhi salajane varakamber (Privy Wardrobe). See institutsioon asus Toweris ning vastutas riigi relvade eest.[81] Margaret de Clare, Badlesmere'i paruness, istus esimesena Toweris vangis, kuna keeldus kuninganna Isabellat Leedsi lossis vastu võtmast[82] ning käskis oma vibulaskjatel Isabella vastu tulistada, tappes kuus inimest kuninglikust saatkonnast.[83][84][85] Tower oli kõige tähtsam kuninglik vangla kuningriigi ajaloos, olles enamasti reserveeritud aadlikele.[86] Samas ei olnud see tingimata väga tugev vangla ning läbi ajaloo andsid inimesed valvuritele altkäemaksu, et nad neil põgeneda aitaksid. 1322. aastal aitas Toweri nooremleitnant Roger Mortimeril, piiriala I krahvil, põgeneda, lastes Mortimeri alamad sisse. Nad raiusid tema kongiseina augu ja Mortimer põgenes teda ootavasse paati. Ta põgenes Prantsusmaale, kus ta kohtus Edwardi naise, kuningannaga. Neil oli afäär ning nad kavandasid vandenõud kuninga kukutamiseks. Üks esimesi asju, mida Mortimer Inglismaale tulles tegi, oli Toweris hoitud vangide vabastamine. Ta valitses kolm aastat, kuna Edward III oli liiga noor, et seda ise teha. 1330. aastal vangistasid Edward ning tema pooldajad Mortimeri ning lukustasid ta Towerisse.[87] Edward III valitsusajal (1312–1377) koges Inglismaa uuesti edu sõjapidamises

pärast tema isa tagasilööki lahingus šotlaste ja prantslastega. Edwardi saavutuste hulka kuuluvad Crécy and Poitiers' lahingud, mille käigus võeti vangi Prantsusmaa kuningas John II ja Neville's Crossis Šotimaa kuningas. Sel perioodil oli Londoni Toweris palju sõjavange.[88] Edward II oli lasknud Toweril laguneda[30] ning Edward III valitsusajaks oli see ebamugav paik. Selle seinte taga vangis istuv aadelkond ei saanud osaleda näiteks jahil, mis oli lubatud teistes vanglatena kasutatavates kuninglikes lossides, näiteks Windsoris. Edward III käskis lossi renoveerida.[89]

Üks võimukamaid saja-aastase sõja ajal Toweris hoitud prantsuse aadlikke oli Charles, Prantsusmaa kuninga nõbu, Orléansi krahv. See 15. sajandi maal on vanim mitte-skemaatiline Toweri kujutis. Sellel on kujutatud Valge torn ja vesivärav

Aastal 1377, kui Richard II krooniti, juhtis ta rongkäiku Towerist Westminster Abbeysse. See traditsioon sai alguse 14. sajandil ning püsis 1660. aastani.[88] 1381. aasta talupoegade mässu ajal piirati ümber Tower, kus viibis ka kuningas. Kui kuningas Richard II ratsutas välja, et kohtuda mässu juhi Wat Tyleriga, tungis rahvas vastupanu kohtamata lossi ja rüüstas juveelide maja. Canterbury peapiiskop Simon Sudbury varjus St Johni kabelisse lootes, et rahvamass austab pühapaika. Sellest hoolimata saadi ta kätte ning giljotineeriti Tower Hillil.[90] Kuus aastat hiljem puhkes jälle mäss ning Richard veetis jõulud varjus Toweris, mitte Windsoris nagu tavaliselt.[91] Kui Henry Bolingbroke 1399. aastal pagendusest naasis, oli Richard Valgesse torni vangistatud. Ta loobus troonist ning Bolingbroke sai troonile kuningas Henry IV-na. 15. sajandil ei tehtud Londoni Toweris eriti ehitustöid, kuid loss oli endiselt tähtis pelgupaik. Kui endise Richard II pooldajad üritasid riigipööret teha, peitis Henry IV end Londoni Towerisse. Sel perioodil oli lossis mitmeid väljapaistvaid vange. Šoti troonipärija, hiljem Šotimaa kuningas James I, rööviti 1406. aastal teel Prantsusmaale ning teda hoiti Toweris kinni. Henry V valitsusaeg (1413–1422) tõi Inglismaale Saja-aastases sõjas Prantsusmaaga rohkem edu. Henry võitude tulemusena lahingutes, (näiteks Agincourti lahing) hoiti Londoni Toweris mitmeid kõrgaadlikke seni, kuni nende eest lunaraha maksti.[92]

Suur osa 15. sajandi hilisemast poolest kulus Rooside sõjale trooninõudjate vahel, Lancasteri ja Yorki dünastiad.[93] 1460. aastal piirati loss jälle ümber, seekord Yorkide väesalga poolt. Tower sai kahjustusi suurtükikuulidest, kuid andis alles siis alla kui Henry VI Northamptoni lahingus vangi võeti. Richard Neville, 16. Warwicki krahvi (hüüdnimega "kuningameister) sai Henry uuesti lühikeseks ajaks 1470. aastal võimule. Edward IV sai siiski varsti uuesti võimule ning Henry VI pandi Londoni Towerisse vangi, kus ta ilmselt mõrvati.[90] Towerit kindlustati sõdade ajal vastu panemaks kahuritulele ning varustati laskeavadega kahurite ja püstolite tarbeks: selleks loodi tarandik Tower Hilli põhjaossa, hetkel see ei eksisteeri enam.[93]

Varsti pärast Edward IV surma 1483. aastal, leidis ilmselt aset kurikuulus väikeste printside mõrv. See juhtum on üks kõige häbiväärsemaid Londoni Toweris aset leidnud sündmusi.[94] Edward V onu Gloucesteri hertsog Richard sai printsi lordprotektoriks, kuna ta oli liiga noor, et valitseda.[95] 12-aastane Edward vangistati koos oma noorema venna Richardiga Towerisse. Väikeseid printse nähti viimati avalikkuses juunis 1483.[94] 1674. aastal leiti arvatavasti nendele kuuluvad luud, kui 12. sajandi Valge torni eeshoone lammutati. Vastuseis Richardile kasvas, kuni ta sai lüüa 1485. aastal Bosworth Fieldi lahingus Lancasteri dünastia esindajalt Henry Tudorilt, kes hiljem tõusis troonile kui Henry VII.[94]

Muutlik otstarve

Tudorite ajastu algus märkis Londoni Toweri kuningliku residentsina kasutamise vähenemist. Nagu 16. sajandi kroonik Raphael Holinshed ütles, hakati Towerit rohkem kasutama lahinguvarustuse ja sõjamoona laona.[96] Beefeaterid on olnud kuninglikud ihukaitsjad 1509. aastast.[97] Henry VIII valitsusajal hinnati et, Tower vajab märkimisväärset tööd kaitsemehhanismide osas. 1532. aastal kulutas Thomas Cromwell parandusteks 3593 naela ja importis töödeks ligi 3000 tonni Caeni paekivi.[27] Isegi siis polnud see piisav, et viia loss oma kaasaegsele sõjaliste kaitserajatiste tasemele, mis olid kavandatud vastu panema tugevale suurtükiväele.[98] Kuigi kaitsemehhanismid parandati, jäeti lossihooned pärast Henry surma hooletusse. Nende seisund oli nii halb, et nad olid tegelikult elamiskõlbmatud.[96] 1547. aastast kasutati Londoni Towerit kuningliku residentsina vaid siis, kui selle poliitiline ja ajalooline sümboolika kasuks tulid. Näiteks Edward VI, Mary I ja Elizabeth I viibisid seal lühikest aega enne oma kroonimistseremooniat.[99]

Väikesed printsid

16. sajandil omandas Tower püsiva maine sünge, heidutava vanglana. Sellist mainet polnud tal kogu aeg. Monarhid saatsid sinna vangistusse kõrgest soost isikuid, keda vangistati lühikeseks ajaks; kindlasti polnud see lihtrahvavangla, kuna sellest klassist inimestele oli piisavalt vanglaid. Vastupidiselt Toweri tavapärasele mainele said vangid oma elu lihtsamaks teha, soetades endale Toweri leitnandi kaudu selliseid mugavusi nagu parem toit või seinavaibad.[100] Kuna vangide hoidmine oli algselt Toweri juhuslik roll – nagu ükskõik millise lossi puhul –, polnud seal eraldi vangide majutuskohta kuni 1687. aastani, kui Valgest tornist loodesse ehitati telliskividest kuur "vang sõduritele". Toweri maine piinamise ja vangistuse osas tuleneb suuresti 16. sajandi usupropageerijatelt ja 19. sajandi romantikutelt.[101] Kuigi suur osa Toweri mainest on liialdatud, siis 16. ja 17. sajand märkisid lossi haripunkti vanglana, kuna sinna lukustati palju usuliste või poliitiliste vaadete poolest ebameeldivaid inimesi.[101] Riiginõukogu pidi kehtestama piinamisele piirangud, seega ei kasutatud seda tihti. 1540. ja 1640. aastate vahel, mil Toweris oli vangistatuid enim, oli 48 dokumenteeritud piinamismeetodite kasutamise juhtu. Kolm kõige tavapärasemat vormi olid kurikuulus piinapink, "raisasööjalooma tütar" ja käerauad.[102] Piinapink toodi Inglismaale 1447. aastal Exeteri hertsogi, Toweri konstaabli poolt, mille tagajärjel sai see ka tuntuks ka kui Exeteri hertsogi tütar.

Guy Fawkes toodi Towerisse 6. novembril 1605; pärast piinamist tunnistas ta täielikult püssirohuvandenõu üles. Guy Fawkesi allkiri lühidalt pärast piinamist on vaevunähtav tõend võrreldes alumise allkirjaga

Teiste Toweris vangis istunute ja hukatute hulgas oli Anne Boleyn.[101] Kuigi beefeaterid olid kunagi kuninglikud ihukaitsjad, siis 16. ja 17. sajandi alguseks oli nende peamiseks ülesandeks saanud vangide järelevalve.[103] Tower oli enamasti turvalisem kui Londoni teised vanglad – näiteks Fleet, kus oli arvukalt haigusi. Ülemklassi vangid võisid elada tingimustes, mis olid võrreldavad nendega, mida võiks oodata väljaspool vanglat. Üks sellistest näidetest on, et samal ajal kui Walter Raleigh istus Toweris vangis, kohandati tema tube nii, et sinna saaks majutada ka tema pere, sealhulgas tema poja, kes seal 1605. aastal sündis.[102] Hukkamisi korraldati pigem Tower Hillil kui Toweris endas – künkal hukati 400 aasta jooksul 112 inimest.[104] Enne 20. sajandit pandi Tower Greeni lossis toime mitu hukkamist (näiteks leedi Jane Grey oma). Tower Green oli neile, kelle puhul avalikku hukkamist peeti ohtlikuks.[104] Pärast leedi Jane Grey hukkamist

12. veebruaril 1554[105] pani kuninganna Mary I oma õe Elizabethi, hiljem kuninganna Elizabeth I Towerisse vangi, kahtlustades teda mässu korraldamises, sest söör Thomas Wyatt juhtis Elizabethi nimel Mary-vastast mässu.[106]

Laskemoona nõukogu ja relvastuse nõukogu asutati 15. sajandil võtmaks üle monarhi salajase varakambri (Privy Wardrobe) ülesanded.[107] Kuna enne 1661. aastat polnud alalist armeed, seisnes kuningliku relvistu tähtsus selles, et see võimaldas professionaalset aluspõhja sõjavarustuse soetamisel juhul, kui sõda algas. Need kaks organisatsiooni asusid Toweris vähemalt 1454. aastast alates ning 16. sajandiks olid nad kolinud sisehoovi.[108] Poliitilised pinged Charles I ja parlamendi vahel 17. sajandi teisel veerandil viisid selleni, et kuningale ustavad jõud püüdsid kindlustada Towerit ja selles leiduvaid väärtuslikke esemeid, sealhulgas raha ja laskemoona. Londoni maakaitsevägi (Trained Bands) kolis Towerisse 1640. aastal. Seal töötati välja kaitseplaanid ning ehitati suurtükiplatvormid, valmistamaks Towerit ette sõjaks. Ettevalmistusi ei pandud kunagi proovile. 1642. aastal proovis Charles I arreteerida viit parlamendiliiget. Kui see ebaõnnestus, põgenes ta linnast ning parlament maksis selle eest kätte, tagandades oma kohalt söör John Byroni, Toweri leitnandi. Londoni maakaitsevägi vahetas pooli ning hakkas toetama parlamenti üheskoos Londoni kodanikkonnaga. Kuninga loaga loobus Byron võimust Toweri üle. Parlament asendas Byroni enda valitud mehe söör John Conyersiga. Selleks ajaks kui novembris 1642 puhkes Inglise kodusõda, oli Londoni Tower juba parlamendi kontrolli all.[109]

Tower Hilli munakivisillutisega pind Londoni Towerist põhjas. 400 aasta jooksul hukati seal 112 inimest.[104]

Viimane monarh, kes hoidis üleval traditsioonilist rongkäiku Towerist Westminsterisse, et saada kroonitud, oli Charles II aastal 1660. Sel ajal olid lossi majutustingimused nii kehvad, et ta ei jäänud sinna ööseks enne oma kroonimist.[110] Toweri hooned kujundati Stuartite valitsusajal ümber, eelkõige Lahingumoona Nõukogu hoole all. 1663. aastal kulutati 4000 naela uue varasalve ehitamiseks, nüüdseks tuntud kui sisehoovis paiknev uus relvaladu (New Armouries).[31] 17. sajandil tehti plaane Toweri kaitsemehhanismide tugevdamiseks *trace italienne* stiilis (tähekujuline kindlus), kuid neid ei viidud kunagi ellu. Kuigi garnisoni rajatisi täiustati 1670. aastal esimeste spetsiaalselt sõduritele ehitatud kvartalitega ("Iiri kasarmud"), olid majutustingimused üldiselt ikkagi kehvades tingimustes.[111]

Londoni Toweri gravüür 1737, Samuel ja Nathaniel Buck

Siis kui troonile tõusis Hannoveri dünastia, oli nende olukord ebakindel ning neid ähvardas võimalik Šotimaa ülestõus, remonditi Londoni Towerit. Stuartite ajal lisatud suurtükiplatvormid olid juba lagunenud. Suurtükkide arv vähenes 118-lt 45-ni ning üks tolleaegne vaatleja märkis, et loss "ei peaks piiramiseks valmistunud armeele vastu 24 tundigi".[112] Kuigi 1774. aastal lisati lõunaosa välismüüri uus värav, oli 18. sajandi töö kaitsemehhanismide osas suuremalt jaolt kramplik ning jupphaaval tehtud.

Lossi ümbritsev vallikraav oli sajandite jooksul mudastunud, sest see loodi hoolimata katsetest seda puhastada. Tegu oli endiselt lahutamatu osaga lossi kaitsemehhanismidest ja seega lasi Toweri konstaabel, Wellingtoni hertsog, aastal 1830 ulatuslikult mitme jala sügavuselt muda eemaldada. Kahjuks ei ennetanud see 1841. aastal vähese veevaru tõttu põhjustatud tõve puhkemist, mille tagajärjeks oli paljude inimeste surm. Ennetamaks mädase kraavi tekitatavaid terviseprobleeme, kästi kraav kinni ajada. Tööd algasid 1843. aastal ja lõppesid suuremas osas kaks aastat hiljem. 1845. aastal algas sisehoovis Waterloo kasarmute ehitus Wellingtoni hertsogi alustatud vundamendi ladumisega. Hoone mahutas tuhat meest. Samal ajal ehitati ohvitseridele eraldi kvartalid Valgest tornist kirdesse. See hoone on nüüd peakorteriks Kuninglikule Füsiljeede Rügemendile.[113] Tšartistliku liikumise populaarsus aastatel 1828–1858 viis soovini kindlustada Londoni Tower uuesti rahvarahutuste puhuks. Enamik säilinud suurtükiväe ja tulirelvade seadmeid on pärit sellest ajast.[114]

Esimese maailmasõja ajal peeti Toweris 11 mehe üle salaja kohut ja lasti laskekomando poolt spionaaži eest maha.[115] Teise maailmasõja ajal kasutati Towerit jälle vanglana. Üks vangidest oli Rudolf Heß, Adolf Hitleri asetäitja, kuigi ainult 4 päeva 1941. aastal. Ta oli viimane riigi vang lossis. Viimane Toweris hukatud vang oli Saksamaa spioon Josef Jakobs, kes lasti 14. augustil 1941 maha.[116] Sõdade ajal toimus hukkamine väikses kokkupandavas lasketiirus, mis seisis väljaspool Towerit ja lammutati aastal 1969.[117]

Thomas H. Shepherdi "Tower Tower Hillilt", 19. sajand

Restaureerimine ja turism

Toweri peasissepääs

Edward I taastatud magamistuba St Thomase tornis

18. ja 19. sajandi jooksul kohandati luksuslikud hooned aegamööda teiseks otstarbeks ja lammutati. Ainult Wakefieldi ja Püha Toomase tornid on alles jäänud.[110] 18. sajand tähistab huvi kasvu Inglismaa keskaegse mineviku vastu. Üks selle tagajärgedest oli uusgooti arhitektuuri esilekerkimine. Toweri arhitektuuris avaldus see siis, kui 1825. aastal ehitati juurde uus hobuserelvistu maja (New Horse Armoury) Valge torni põhja seinaga silmitsi. See hõlmas selliseid uusgooti arhitektuuri elemente nagu lahingud. Teised hooned kujundati ümber selle stiiliga sobimiseks ja Waterloo kasarmuid kirjeldati kui "lossitaoliselt ehitatud, tornide ja sakiliste müüridega gooti stiil 15. sajandist".[118][119] Aastatel 1845–1885 kolis mitu asutust, näiteks mündivermimiskoda, mis olid lossis juba sajandeid asunud, teistesse kohtadesse. Paljud tühjaks jäänud uusaegsed hooned lammutati. 1855. aastal võttis Briti sõjaministeerium (the War Office) Lahingumoona Nõukogult (The Board of Ordnance) relvade tootmise ja hoiustamise vastutuse, mis viidi tasapisi lossist välja. Samal ajal kasvas huvi London Toweri ajaloo vastu.[119]

Kaasaegsed kirjanikud kütsid avalikkuse huvi üles, keda mõjutas suuresti William Harrison Ainsworthi teos. Oma raamatus "Londoni Toweris: ajallooline romanss" lõi ta elava pildi maa-alustest piinamiskambritest ning ülestunnistuste väljapressimiseks mõeldud masinatest, mis jäi rahva kujutluspilti püsima.[101] Harrisonil oli ka teine oluline roll Toweri ajaloos: ta soovitas, et Beauchampi torn tuleks avalikkusele avada, et rahvas saaks näha 16. ja 17. sajandi kirjutisi seintel. Anthony Salvin töötas selle soovitusega edasi, renoveeris torni ning juhtis edasist ulatuslikku restaureerimisprogrammi prints Alberti korraldusel. Salvini töö mantlipärijaks oli John Taylor. Kui mingi detail ei vastanud tema ootustele keskaegsest arhitektuurist, eemaldas Taylor selle halastamatult. Selle tulemusena lammutati lossis mitmeid olulisi hooneid maha ja mõningatel juhtudel eemaldati ka uusaegset sisekujundust.[120]

Kuigi I maailmasõja ajal kukkus Londoni Towerisse ainult üks pomm (see maandus kahju tegemata vallikraavi), jättis II maailmasõda endast suurema jälje. 23. septembril 1940 kahjustasid välkrünnaku ajal suured lõhkekehad lossi, hävitades mitmeid hooneid ning jättes napilt Valge torni puutumata. Pärast sõda kahjustused parandati ja Londoni Tower avati jälle avalikkusele.[121]

Londoni Tower on kujunenud üheks riigi kõige populaarsemaks turismiatraktsiooniks. See on olnud vaatamisväärsuseks alates Elizabethi ajast, kui see oli üks turismiatraktsioonidest, millest väliskülastajad kirjutasid. Selle kõige olulisemad väljapanekud olid Kuninglik loomaaed ning relvad. Kroonijuveelid kogusid samuti palju huvi ning on olnud avalikkusele vaadata olnud alates 1669. aastast. Toweri kindlus kogus turistide

seas populaarsust läbi 19. sajandi, hoolimata Wellingtoni krahvi vastumeelsusest külaliste suhtes. Külastatavus kasvas nii suureks, et aastal 1851 ehitati spetsiaalne piletikassa. Sajandi lõpuks külastas lossi rohkem kui 500 000 inimest aastas.[122]

21. sajandil on turism Toweri peamiseks rolliks, püsivad sõjaväe tegevused Kuningliku Logistilise Korpuse all (Royal Logistic Corps) on jäänud vähemaks eelmise sajandi viimasel poolel ning kindlusest välja kolinud.[123] See-eest on Tower endiselt koduks Kuninglikule Füsiljeede Rügemendile (Royal Regiment of Fusiliers), ning sellele pühendatud muuseumile ja selle eelkäijale, Kuninglikele Füsiljeedele.[124] Lisaks, väesalk üksusest, mis hoolitseb kuninganna valvurite olemasolu eest, määrab endiselt Towerisse valvuri, ning võtab iga päev ühes beefeateritega osa Võtmetseremooniast. Mitmetel puhkudel laseb Austatud Suurtükivägi (the Honourable Artillery Company) läbi aasta Towerist püssipauke – 62 pauku kuninglikel puhkudel ja 41 muudel juhtudel. 1974. aastal leidis Mortari ruumis Valges tornis aset pommiplahvatus, milles suri üks ning sai vigastada 35 inimest. Keegi ei võtnud plahvatuse süüd endale, kuid politsei uuris kahtlustusi, et IRA võis selle taga olla.

Londoni Toweri eest kannab hoolt iseseisev heategevusasutus Historic Royal Palaces, mis ei saa mingisugust rahalist toetust ei valitsuselt ega kuningakojalt.[125] 1998. aastal lisati Londoni Tower UNESCO maailmapärandite hulka tunnustuseks selle ülemaailmse tähtsuse eest ning aitamaks seda vaatamisväärsust kaitsta.[126] .[127] See-eest, hiljutised muutused, näiteks lähedalasuvate pilvelõhkujate ehitamine on viinud Toweri Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni ohustatud maailmapärandite nimekirja lisamise poole. Keskaegse lossi jäänused on olnud avatud alates 2006. aastast.[128] Külastajad saavad vaadata oma endises hiilguses teostatud tube, mida kunagi kasutasid kuningad ja kuningannad.[128] Kuigi Toweri konstaabli positsioon on endiselt Toweris kõrgeimaks ametikohaks.[129] siis igapäevase juhatuse vastutused delegeeritakse koha peal juhatajale (Resident Governor).[130]

Kaks ronka Toweris

Toweris on alati vähemalt kuus ronka, kuna usutakse, et kui neid pole, siis kuningriik langeb.[131] Nende eest kannavad hoolt beefeaterid. Varaseim allikas Toweri rongast on 1883. aasta pilt.[132] Lisaks tseremoniaalsetele kohustustele pakuvad beefeaterid ekskursioone Toweris ja selle ümbruses.[103] Heategevusasutuse Historic Royal Palaces andmeil külastas Londoni Towerit enam kui 2,4 miljonit inimest aasta jooksul 2011. aasta märtsini.[133]

Kroonijuveelid

Kroonijuveelide Londoni Toweris hoidmise traditsioon pärineb tõenäoliselt Henry III valitsusajast. Juveelide maja ehitati spetsiaalselt kuninglike sümbolite hoiuks, kaasaarvatud juveelid, lauahõbe, kroon, skepter ja mõõk. Kui oli vaja raha koguda, siis võis monarh oma varandust pantida. Varandus võimaldas monarhil olla aadlikest sõltumatu ning seetõttu valvati seda hoolega. Loodi uus ametikoht "juveelide, relvade ning teiste asjade hoidja", mis oli hästi makstud.[134] Edward III valitsusajal (1312–1377) maksti valvurile 12 penni päevas. Ametikoht hakkas aja jooksul hõlmama ka teisi kohustusi nagu kuninglike juveelide, kulla ja hõbeda soetamine, kuninglike kullasseppade ja juveliiridega kokkulepete sõlmimine. 1649. aastal, Inglise kodusõja ajal, vabaneti juveelide maja hoiualustest ja muudest kuninglikest varadest. Metallesemed saadeti mündivermimiskotta ülessulatamiseks ja taaskasutamiseks, ning

Impeeriumi kroon

kroonid olid täiesti katki ja moondunud.[135] Kui monarhia 1660. aastal taastati, olid ainsad kroonimise sümbolitest allesjäänud esemed 12. sajandi lusikas ning kolm mõõka. Ülejäänud kroonijuveelid tuli uuesti valmistada. 1669. aastal juveelide maja lammutati ning kroonijuveelid viidi üle Martini torni, kus neid lubati avalikkusel raha eest vaadata.[19] Kolonel Thomas Blood kasutas seda kaks aastat hiljem ära ning püüdis neid varastada.[122] Blood ja tema kaasosalised sidusid juveelide maja valvuri kinni ning panid talle tropi suhu. Kuigi nad said kätte Imperiaalriigi krooni, skeptri ning riigiõuna, nurjati nende tegevus, kui valvuri poeg ootamatult kohale ilmus ning häirekella lõi.[135].[136] Kroonijuveele hoitakse praegu Waterloo kasarmus.[137]

Keiserlik India kroon

Loomaaed

Kuninglikku Loomaaeda mainiti esimest korda Henry III valitsusajal. 1251. aastal kästi šerifitel maksta neljapennine päevas, et pidada üleval kuninga jääkaru. Oma kalastusretkel Thamesi jõkke sai karu londonlastelt palju tähelepanu. Aastal 1254 kästi šerifitel rahaliselt toetada Towerisse elevandimaja ehitamist.[59] Täpne keskaegse loomaaia asukoht on teadmata, see-eest lõvisid peeti lossimüüri väliskindlustuses, mida tuntakse kui Lõvitorni.[138] Kuninglikku kollektsiooni suurendasid diplomaatilised kingitused, näiteks Friedrich III, Püha Rooma keisri, kingitud kolm leopardi.[139] 18. sajandiks oli loomaaed avatud avalikkusele. Sissepääs maksis kolm ja pool penni või kassi või koera, kes söödeti lõvidele.[140] 1828. aastal oli loomaaias üle 280 looma, mida esindasid vähemalt 60 liiki. Viimased loomad viidi 1835. aastal üle Regenti parki pärast seda, kui ühte lõvi süüdistati sõduri hammustamises.[141] Kuningliku loomaaia järelevaataja sai õiguse kasutada Lõvitorni elumajana. Seetõttu, kuigi loomad olid juba ammu ära viidud, siis Lõvitorni ei lammutatud enne viimase järelevaataja surma 1853. aastal.[141]

Traadist valmistatud loomaskulptuurid Toweris

2011. aastal oli tornis üleval Kendra Haste peenikesest traadist valmistatud skulptuuride näitus.

Vaimud

Anne Boleyn, kelle pea löödi Henry VIII valitsusajal 1536. aastal riigireetmise eest maha, kummitab väidetavalt St. Peter ad Vincula (Püha Peeter ahelais) kirikus, kuhu ta maetud on. Teda on nähtud Valges tornis (White Tower) ringi jalutamas ja oma pead kaenla all kandmas.[142] Teised vaimud, keda tornis veel nähtud on, on Henry VI, leedi Jane Gray, Margaret Pole ja Edward IV lapsed Edward ja Richard.[143] 1816. aasta jaanuaris väitis juveelide maja ees valvanud tunnimees, et nägi enda poole liikuvat karu vaimu ning olemasolevate andmete kohaselt suri paari päeva pärast hirmust.[143] 1817. aasta oktoobris nägi kroonijuveelide valvur, Edmund Lenthal Swifte, juveelide majas torukujulist helendavat ilmutist. Ta rääkis, et ilmutis tiirles ümber tema naise õla, kes seepeale hüüatas: "Oh, Kristus! See püüdis mind kinni!" Veel hiljuti on teatatud öövahetuses viibinute poolt ka teistest nimetutest ja ebamäärastest kabuhirmutekitajatest.[144]

Vaata ka

- Tower Bridge

Viited

1. Londoni Toweri vangid (http://www.hrp.org.uk/discoverthepalaces/FAQs#11).
2. Vince 1990 in Creighton 2002, lk 138
3. Creighton 2002, lk 138
4. Parnell 1993, lk 11
5. Parnell (1993), lk 32–33
6. Wilson (1998), lk 39
7. Parnell (1993), lk 49
8. Allen Brown, Reginald (1976) [1954], *Allen Brown's English Castles*, The Boydell Press, ISBN 1-84383-069-8
9. Impey & Parnell (2000), lk 16
10. Parnell (1993), lk 22
11. Parnell (1993), lk 20
12. Impey & Parnell (2000), lk 20
13. Impey & Parnell 2000, lk 17
14. Parnell 1993, lk 32
15. Parnell 1993, lk 28
16. Impey & Parnell 2000, lk 31
17. Allen Brown & Curnow 1984, lk 17–18
18. Parnell 1993, lk 65
19. Parnell 1993, lk 67
20. Parnell 1993, lk 24
21. Parnell 1993, lk 33
22. Parnell 1993, lk 10
23. Parnell 1993, lk 34–35
24. Parnell 1993, lk 42
25. Wilson 1998, lk 34
26. Parnell 1993, lk 46
27. Parnell 1993, lk 55
28. Parnell 1993, lk 29
29. Verine torn, Historic Royal Palaces, viimati külastatud 22.07.2010 (http://www.hrp.org.uk/TowerOfLondon/Sightsandstories/Prisoners/Towers/BloodyTower), täiendav tekst.
30. Parnell 1993, lk 47
31. Parnell 1993, lk 64
32. Parnell 1993, lk 58
33. Parnell 1993, lk 70
34. Parnell 1993, lk 90
35. Parnell 1993, lk 35–37
36. Parnell 1993, lk 43–44
37. Impey & Parnell 2000, lk 34
38. Impey & Parnell 2000, lk 36
39. Parnell 1993, lk 40–41
40. Parnell 1993, lk 38–39
41. Parnell 1993, lk 43
42. Parnell 1993, lk 61

43. Allen Brown & Curnow 1984, lk 5
44. Liddiard 2005, lk 18
45. Bennett 2001, lk 45
46. Bennett 2001, lk 45–47
47. Wilson 1998, lk 1
48. Allen Brown 1976, lk 30
49. Allen Brown 1976, lk 31
50. Friar 2003, lk 47
51. Wilson 1998, lk 2
52. Allen Brown & Curnow 1984, lk 5–9
53. Allen Brown 1976, lk 44
54. Allen Brown & Curnow 1984, lk 9–10
55. Allen Brown & Curnow 1984, lk 12
56. Flambard, Bishop of Durham, was imprisoned by Henry I "for the many injustices which Henry himself and the king's other sons had suffered".
57. Wilson 1998, lk 5–6
58. Allen Brown & Curnow 1984, lk 12–13
59. Parnell 1993, lk 54
60. Creighton 2002, lk 147
61. Wilson 1998, lk 6–9
62. Wilson 1998, lk 14–15
63. Allen Brown & Curnow 1984, lk 13
64. Allen Brown & Curnow 1984, lk 15
65. Gillingham 2002, lk 304
66. Allen Brown & Curnow 1984, lk 15–17
67. Wilson 1998, lk 13–14
68. Wilson 1998, lk 17–18
69. Allen Brown & Curnow 1984, lk 17
70. Wilson 1998, lk 19–20
71. Parnell 1993, lk 27
72. Allen Brown & Curnow 1984, lk 20
73. Wilson 1998, lk 21
74. Allen Brown & Curnow 1984, lk 20–21
75. Wilson 1998, lk 24–27
76. Wilson 1998, lk 27
77. Parnell 1993, lk 35
78. Wilson 1998, lk 31
79. Wilson 1998, lk 34, 36
80. Impey & Parnell 2000, lk 41
81. Lapper & Parnell 2000, lk 28
82. Wilson 1998, lk 40
83. Costain 1958, lk 193–195
84. Calendar of Patent Rolls. 1321–1327. lk 29
85. Strickland 1840, lk 201
86. Friar 2003, lk 235

87. Wilson 1998, lk 34, 42–43
88. Impey & Parnell 2000, lk 42
89. Wilson 1998, lk 45
90. Parnell 1993, lk 53
91. Impey & Parnell 2000, lk 44
92. Impey & Parnell 2000, lk 45
93. Impey & Parnell 2000, lk 46
94. Impey & Parnell 2000, lk 46–47
95. Horrox 2004
96. Impey & Parnell 2000, lk 51
97. Beefeaterid, Historic Royal Palaces, vaadatud 21.07.2010 (http://www.hrp.org.uk/TowerOfLondon/stories/yeomanwarder.aspx)
98. Impey & Parnell 2000, lk 73
99. Impey & Parnell 2000, lk 52
00. Wilson 1998, lk 10–11
01. Impey & Parnell 2000, lk 91
02. Impey & Parnell 2000, lk 92
03. Parnell 1993, lk 117
04. Impey & Parnell 2000, lk 94
05. Plowden 2004
06. Collinson 2004
07. Impey & Parnell 2000, lk 47
08. Impey & Parnell 2000, lk 57
09. Impey & Parnell 2000, lk 74
10. Impey & Parnell 2000, lk 54–55
11. Parnell 1993, lk 76–77
12. Impey & Parnell 2000, lk 78
13. Impey & Parnell 2000, lk 79–80
14. Impey & Parnell 2000, lk 81
15. Historic Royal Palaces, retrieved 2010-07-31
16. Impey & Parnell 2000, lk 123
17. Parnell 1993, lk 117–118
18. mpey & Parnell 2000, lk 117
19. Parnell 1993, lk 96
20. Impey & Parnell 2000, lk 118–121
21. mpey & Parnell 2000, lk 124
22. Parnell 1993, lk 111
23. Impey & Parnell 2000, lk 124
24. British Army website (Royal Regiment of Fusiliers), 2010, retrieved 2010-06-16 (http://www.army.mod.uk/infantry/regiments/5452.aspx).
25. Historic Royal Palaces, vaadatud 30.04.2010 (http://www.hrp.org.uk/aboutus/whoweare/causeandprinciples), täiendav tekst.
26. UNESCO 17.09.2009 (http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html),
27. UNESCO, viimati külastatud 28.07.2010 (http://whc.unesco.org/en/list/488),

28. Historic Royal Palaces, viimati külastatud 19.07.2010 (http://www.hrp.org.uk/NewsAndMedia/Pressresources/tolpressresources/pressreleasemedievalTower),
29. Historic Royal Palaces, The Constable of the Tower, viimati külastatud 27.09.2010 (http://www.hrp.org.uk/TowerOfLondon/stories/palacepeople/TheConstableoftheTower),
30. The Constable of the Tower, Historic Royal Palaces, viimati külastatud 27.09.2010 (http://web.archive.org/web/20081206190019/http://www.hrp.org.uk/aboutus/whoweare/MajorGeneralKeithCima_.aspx),
31. Jerome 2006, lk 148–149
32. Sax 2007, lk 272–274
33. Historic Royal Palaces, lk 37, taastatud 30.09.2011 (http://www.hrp.org.uk/Resources/AR_WEB_2011_2.pdf), .
34. Wilson 1998, lk 29
35. Impey & Parnell 2000, lk 106
36. Colonel Blood's raid, Historic Royal Palaces, viimati külastatud 22.06.2010 (http://www.hrp.org.uk/TowerOfLondon/stories/anattempttostealthecrownjewels), täiendav tekst.
37. Jewel House, Historic Royal Palaces, viimati külastatud 22.06.2010 (http://www.hrp.org.uk/Hireavenue/venuesandsuppliers/TowerofLondon/venues/thejewelhouse.aspx), .
38. Parnell 1993, lk 40, 54
39. Wilson 1998, lk 23
40. Blunt 1976, lk 17
41. Parnell 1993, lk 94
42. Farson 1978, lk 14–16
43. Hole 1951, lk 61–62, 155
44. Roud 2009, lk 60–61

Kirjandus

- Allen Brown, Reginald (1976) [1954], Allen Brown's English Castles, The Boydell Press, ISBN 1-84383-069-8
- Allen Brown, Reginald; Curnow, P (1984), Tower of London, Greater London: Department of the Environment Official Handbook, Her Majesty's Stationary Office, ISBN 0-11-671148-5
- Bennett, Matthew (2001), Campaigns of the Norman Conquest, Essential Histories, Osprey Publishing, ISBN 1-84176-228-8
- Black, Ernest (1927), "Torture under English Law", University of Pennsylvania Law Review and American Law Register (University of Pennsylvania) 75 (4): 344–348, doi:10.2307/3307506, JSTOR 3307506
- Blunt, Wilfred (1976), The Ark in the Park: The Zoo in the Nineteenth Century, Hamish Hamilton, ISBN 0-241-89331-3
- Cathcart King, David James (1988), The Castle in England and Wales: an Interpretative History, Croom Helm, ISBN 0-918400-08-2
- Collinson, Patrick (2004), "Elizabeth I (1533–1603), Queen of England and Ireland", Oxford Dictionary of National Biography, Oxford University Press (subscription required)
- Costain, Thomas (1958), The Three Edwards, Garden City
- Creighton, Oliver (2002), Castles and Landscapes, Continuum, ISBN 0-8264-5896-3
- Farson, Daniel (1978), Ghosts in Fact and Fiction, Hamlyn Young Books, ISBN 978-0-600-34053-9
- Friar, Stephen (2003), The Sutton Companion to Castles, Sutton Publishing, ISBN 978-0-7509-3994-2

- Gillingham, John (2002) [1999], Richard I, Yale University Press, ISBN 0-300-09404-3
- Hole, Christina (1951), Haunted England: A Survey of English Ghost-Lore (3 ed.), Batsford
- Horrox, Rosemary (2004), "Edward V (1470–1483), king of England and lord of Ireland", Oxford Dictionary of National Biography, Oxford University Press (subscription required)
- Impey, Edward; Parnell, Geoffrey (2000), The Tower of London: The Official Illustrated History, Merrell Publishers in association with Historic Royal Palaces, ISBN 1-85894-106-7
- Jerome, Fiona (2006), Tales from the Tower: Secrets and Stories from a Gory and Glorious Past, Think Publishing, ISBN 978-1-84525-026-3
- Lapper, Ivan; Parnell, Geoffrey (2000), The Tower of London: A 2000-year History, Osprey Publishing, ISBN 978-1-84176-170-1
- Liddiard, Robert (2005), Castles in Context: Power, Symbolism and Landscape, 1066 to 1500, Windgather Press Ltd, ISBN 0-9545575-2-2
- Parnell, Geoffrey (1993), The Tower of London, Batsford, ISBN 978-0-7134-6864-9
- Plowden, Alison (2004), "Grey (married name Dudley), Lady Jane (1537–1554)", Oxford Dictionary of National Biography, Oxford University Press (subscription required)
- Roud, Steve (2009) [2008], London Lore: The Legends and Traditions of the World's Most Vibrant City, Arrow Books, ISBN 978-0-09-951986-7
- Sax, Boria (2007), "How Ravens Came to the Tower of London" (PDF), Society and Animals 15 (3): 269–283, doi:10.1163/156853007X217203
- Strickland, Agnes (1840), Lives of the Queens of England from the Norman Conquest. Volume II II, Henry Colburn
- Vince, Alan (1990), Saxon London: An Archaeological Investigation, Seaby, ISBN 1-85264-019-7
- Wilson, Derek (1998) [1978], The Tower of London: A Thousand Years (2nd ed.), Allison & Busby, ISBN 0-7490-0332-4
-

Kirjandus

- Impey, Edward; Parnell, Geoffrey (2000), *The Tower of London: The Official Illustrated History*, Merrell Publishers in association with Historic Royal Palaces, ISBN 1-85894-106-7
- Parnell, Geoffrey (1993), *The Tower of London*, Batsford, ISBN 978-0-7134-6864-9
- Wilson, Derek (1998) [1978], *The Tower of London: A Thousand Years (2nd ed.)*, Allison & Busby, ISBN 0-7490-0332-4

Lisalugemist

- Bennett, Edward Turner (1829), The Tower Menagerie: Comprising the Natural History of the Animals Contained in that Establishment; with Anecdotes of their Characters and History, Robert Jennings
- Harman, A. (1864), Sketches of the Tower of London as a Fortress, a Prison, and a Palace, J. Wheeler
- Parnell, Geoffrey (2009), The Tower of London: Past & Present, History Press, ISBN 978-0-7524-5036-0

Välislingid

- Tower of London (http://www.hrp.org.uk/TowerOfLondon/)
- Toweri kindlus (http://wiki.gomaailm.ee/wiki/toweri-kindlus/)

Pildid, videod ja helifailid Commonsis: **Tower (http**

- Postimees: varas viis Londoni Toweri võtmed (http://www.postimees.ee/1038392/varas-viis-londoni-toweri-votmed)
- Londoni Tower – ajaloolise ehitise tormiline minevik (http://wol.jw.org/et/wol/d/r37/lp-st/102004404)
- Naiskolleegi kiusanud Londoni Toweri valvurid kaotasid töö (http://www.postimees.ee/182987/naiskolleegi-kiusanud-londoni-toweri-valvurid-kaotasid-too)
- E-õpe: Londoni Tower (http://www.e-ope.ee/_download/euni_repository/file/3763/atlandiookean_materjal.zip/londoni_tower.html)
- ERR uudised: Londoni Toweri rongad viidi linnugripihirmus siseruumidesse (http://uudised.err.ee/index.php?0557358)

s://commons.wikimedia.org/wiki/Tower_of_London?uselang=et)

Pärit leheküljelt "https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Tower&oldid=5578098"

Selle lehekülje viimane muutmine: 07:09, 14. märts 2020.